

Dat Koninkrijk, verwachten we dat nog?

Over de ontwikkeling van de samenleving en
de houding van het christendom daartegenover

Een essay

Gerard Dekker

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

INHOUD

1. Het probleem	7
2. Het christelijk visioen	15
3. De ontwikkeling van de samenleving	24
3.1 <i>De wereld waarin wij leven</i>	25
3.2 <i>De verhoudingen tussen de mensen</i>	40
3.3 <i>Het persoonlijk leven van de mensen</i>	58
4. De opstelling van het christendom	77
4.1 <i>De ontwikkeling in de loop van de tijd</i>	78
4.2 <i>Het ontstaan van de tegenstelling</i>	90
4.3 <i>Een onterecht verzet van het christendom</i>	101
4.4 <i>Een andere opstelling is mogelijk en gewenst</i>	112
5. Conclusies	123
6. Epiloog	127
Aantekeningen	131

I.

HET PROBLEEM

Het moet toch niet zo zijn dat het christendom, dat vroeger zo enorm revolutionair begonnen is, nu voor altijd conservatief is? Dat iedere nieuwe beweging zich een weg moet banen zonder de kerk, dat de kerk altijd pas twintig jaar later inziet wat er eigenlijk gebeurd is?

Aldus de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer in een van zijn Berlijnse preken in het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw. Het zijn vragen waaruit een zekere verbazing spreekt: hoe kan dat nu, dat het christendom, dat oorspronkelijk het cyclisch denken van de klassieken doorbrak met zijn christelijke toekomstverwachting, dat datzelfde christendom nu de ontwikkelingen naar een nieuwe toekomst eerder lijkt af te remmen dan te bevorderen? Want dat is wat er gebeurde en gebeurt, niet alleen in de vorige eeuw, maar ook al lang daarvoor én tot op de dag van vandaag.

Met de komst van het op de joodse traditie gebaseerde christendom ontstond er een beweging van mensen die leefden met en vanuit een visioen, een toekomstbeeld: het komende rijk van God, een nieuwe wereld waarop gerechtigheid woont. Daarmee werd het cyclische denken, het denken volgens welk het verloop van de geschiedenis bestaat uit een kringloop van gebeurtenissen, doorbroken; daarmee werd het gesloten wereldbeeld opengebroken. Terecht spreekt Bonhoeffer hier over een revolutionair begin.

Als gevolg van de werking van dat christendom is de ontwikkeling van onze samenleving in de loop van de tijd in sterke mate gestimuleerd en bepaald door dat christendom; dat geldt althans voor onze westerse samenleving, waarbinnen de christelijke godsdienst de dominerende godsdienst was. Zelfs

het huidige in onze samenleving bestaande seculiere vooruitgangsgeloof is moeilijk zonder het oorspronkelijke christendom voor te stellen, ook al zijn dat vooruitgangsgeloof en de christelijke toekomstvisie inhoudelijk allerminst aan elkaar gelijk.

Eeuwenlang is het christendom dus een cultuur-vormende kracht in onze samenleving geweest. Maar het is voor een ieder die de ontwikkeling van onze samenleving volgt duidelijk dat het christendom thans onmogelijk nog als de ‘motor’ achter die ontwikkeling gezien kan worden – integendeel, het christendom vormt eerder een ‘rem’ op die ontwikkeling. Het christendom is in de loop van de tijd van een cultuur-vormende kracht in het gunstigste geval een cultuur-volgende factor geworden. Maar op verschillende momenten en met betrekking tot verschillende ontwikkelingen moet zelfs van een verzet van het christendom tegen de ontwikkelingen gesproken worden. Daarover brak Bonhoeffer de staf toen hij de vrees uitsprak dat het christendom voor altijd conservatief geworden was, omdat hij dat in strijd vond met de aard van het christendom.

Wat is hier gebeurd? Heeft de samenleving zich in de loop van de tijd ontwikkeld in een richting die strijdig is met de opvattingen hierover binnen het christendom? Of is het christendom in de loop van de tijd veranderd? En is het wel terecht dat het christendom zich steeds afwerender en negatiever is gaan opstellen tegenover de samenleving en de ontwikkelingen die daarin plaatsvinden? Of is ook een andere, een meer positieve opstelling van het christendom tegenover de wereld mogelijk, een opstelling die zowel het christendom als de samenleving ten goede zou kunnen komen? Dat zijn de vragen waarop ik in dit essay een antwoord zoek.

Ik doe dit als godsdienstsocioloog. Als godsdienstsocioloog ben ik geïnteresseerd in de relatie tussen godsdienst en samenleving en dus ook in de vraag wat godsdienst aan de

ontwikkeling van de samenleving (in positieve én negatieve zin) heeft bijgedragen of nog bijdraagt, alsmede in de vraag hoe vanuit de godsdienstige wereld op de ontwikkeling van de samenleving wordt gereageerd.

Het gaat dus om de verhouding tussen twee fenomenen, die ik omschrijf als respectievelijk 'het christendom' en 'de samenleving'. Beide begrippen zijn aanduidingen van complexe gehelen, waaraan verschillende aspecten zijn te onderscheiden.

Bij het *christendom* gaat het mij niet in de eerste plaats om de opvattingen en handelingen van individuele christenen of groepen van christenen, maar om de uit publieke documenten en uitspraken blijkende opstelling van de christelijke kerken en/of christelijke instellingen en groeperingen in onze samenleving; dus om de opstelling van de georganiseerde christelijke godsdienst. En omdat er op bepaalde punten grote onderlinge verschillen binnen het christendom voorkomen, moet ik er ook nog bij zeggen dat het mij gaat om de binnen het christendom dominerende opstelling, om de opstelling die in de praktijk van het leven door vriend en vijand beschouwd wordt als kenmerkend voor het christendom.

Als het over de *samenleving* gaat, beperk ik mij hoofdzakelijk tot de westerse wereld, omdat alleen daarbinnen de christelijke godsdienst de dominerende godsdienst is (geweest) en dus de opstelling van het christendom tegenover de samenleving een rol speelt. Veelal beperk ik mij zelfs tot Nederland, maar dat is een beperking die groter lijkt dan die in werkelijkheid is, omdat in de praktijk blijkt dat Nederland op de meeste terreinen niet of nauwelijks afwijkt van de rest van de westerse wereld en op bepaalde punten zelfs vooroploopt als het om sociaal-culturele aspecten van het samenleven gaat.

Het gaat in dit essay dus over de vraag hoe de ontwikkeling van de samenleving zich verhoudt tot de christelijke toekomstvisie, alsmede over de opstelling van het christendom tegenover die ontwikkeling van de samenleving.

In de eerste plaats dus over de vraag of en zo ja, in hoeverre de ontwikkeling van de samenleving overeenkomt met de in de christelijke toekomstverwachting geschetste komst van het rijk van God. Daarvoor is het enerzijds nodig om zo concreet mogelijk aan te geven wat de christelijke toekomstvisie inhoudt. In het hierna volgende hoofdstuk doe ik daartoe een poging, waarbij ik mij baseer op wat een aantal gezaghebbende theologen hierover heeft geschreven en aan wat ik in de bijbel aan elementen daarvan heb gevonden. Met het oog op de verdere analyse moet ik het christelijk visioen op het rijk van God – in vaktermen gesproken – operationaliseren, dat wil zeggen uiteenleggen en concretiseren in zo concreet mogelijke elementen.

Anderzijds zal ik in het daarop volgende grote deel (hoofdstuk 3) de ontwikkelingen in onze samenleving op een aantal concrete punten beschrijven. Waarbij de leidende vraag is in hoeverre die ontwikkelingen belemmerend of bevorderend zijn voor de komst van het rijk van God. Vooruitlopend op het resultaat van die beschrijving kan ik nu al zeggen dat ik met behulp van allerlei gegevens hoop te kunnen aantonen dat het vroeger niet beter was dan tegenwoordig. Integendeel, als men toestanden, gebeurtenissen en opvattingen van vroeger vergelijkt met die van nu, dan is er in allerlei opzichten sprake van verbetering, van vooruitgang. Met betrekking tot de meeste aspecten van het leven is er dan ook geen enkele reden om zich tegen de ontwikkeling van de samenleving als zodanig te verzetten.

Des te indringender wordt daardoor de in het begin van dit hoofdstuk door Bonhoeffer gestelde vraag: hoe kan het dat het christendom de ontwikkeling naar een ‘betere’ wereld eerder lijkt af te remmen dan te bevorderen? Dan gaat het dus over de opstelling van het christendom tegenover de ontwikkeling van de samenleving. Daaraan is het laatste grote deel (hoofdstuk 4) gewijd.

In dat deel concentreer ik mij op de houding van het chris-

tendom tegenover de samenleving en de ontwikkelingen die daarin plaatsvinden. Het zal dan blijken dat het christendom zich met name in de laatste twee eeuwen bijna stelselmatig tegen de ontwikkelingen in de samenleving heeft verzet (om zich er later overigens meestal weer bij aan te sluiten), waardoor het een rem vormde op de samenlevingsontwikkeling. Dit is in strijd met de vroegere functie van het christendom, dat op allerlei gebied (wetenschap, kunst, economie enzovoort) ontplooiing en voortgang bevorderde.

Ik zal proberen te beschrijven wat hier aan de hand is: hoe dat kon gebeuren, welke factoren hierbij een rol hebben gespeeld en welke houding het christendom op het ogenblik tegenover de samenleving en de ontwikkelingen die daarin plaatsvinden inneemt. Maar ik zal het niet bij die beschrijving laten.

Een belangrijke vraag is of het christendom tot nu toe op adequate wijze op de samenlevingsontwikkeling heeft gereageerd. Ik ben van mening dat dit niet het geval is en dat een andere opstelling van het christendom tegenover de mondig geworden samenleving mogelijk en gewenst zou zijn geweest én is, zowel ter wille van die samenleving als van het christendom zelf. Het zal blijken dat ik me daarbij in belangrijke mate laat leiden door het gedachtegoed van Bonhoeffer, dezelfde Bonhoeffer die mij op het spoor van de in dit essay aan de orde zijnde problematiek zette.

Bij de beschrijving van de werkelijkheid en van de ontwikkelingen die daarin plaatsvinden, ben ik mij steeds bewust geweest van het feit dat onze kijk op de werkelijkheid door allerlei factoren wordt bepaald. Daarom maak ik hierover nog enkele opmerkingen.

In de eerste plaats is het van belang tot welke generatie men behoort. Wanneer men de veranderingen die in de wereld plaatsvinden beoordeelt, is men immers geneigd de huidige tijd te vergelijken met het verleden. Maar iedere gene-

ratie heeft haar eigen verleden, en dat verleden is voor de ene generatie anders dan voor de andere.

Daarbij is het uiteraard ook van belang in hoeverre men zich het verleden herinnert. Hier speelt het geheugen een grote rol en we weten dat dit over het algemeen nogal selectief is. Dat wil dus zeggen dat het verleden, waarmee wij het heden vergelijken, een gekleurd verleden is en dus niet altijd een betrouwbare maatstaf. Veel mensen denken namelijk dat het vroeger in velerlei opzichten beter was: in 'de goeie oude tijd', 'toen geluk nog heel gewoon was'. De mens heeft kennelijk de gave om de minder goede toestanden en gebeurtenissen van vroeger te vergeten en daardoor het verleden te idealiseren. Maar Prediker zei al dat het van weinig wijsheid getuigt als je jezelf afvraagt waarom het vroeger beter was dan nu.

Bovendien kan onze kijk op de werkelijkheid zeer verschillend zijn al naar gelang we kijken naar de ontwikkelingen op de lange termijn, dan wel of we onze aandacht vooral richten op de in het heden plaatsvindende gebeurtenissen. Veel ontwikkelingen vinden met schokken plaats, met onderbrekingen of zelfs perioden van terugval.

Verder is de vraag waarnaar men kijkt van belang. Ons antwoord op de vraag of de wereld vooruit- dan wel achteruitgaat kan heel verschillend zijn al naar gelang men zich concentreert op de technische ontwikkelingen, de economische ontwikkelingen, de internationale ontwikkelingen, de bevolkingsontwikkeling, de ontwikkelingen met betrekking tot het milieu en klimaat of (om niet meer te noemen) de culturele en morele ontwikkelingen. Ook is het belangrijk of men op al die levensterreinen uitsluitend aandacht schenkt aan de gangbare, de meest in het oog lopende ontwikkelingen of dat men ook oog heeft voor de tegenkrachten, de alternatieven en de innovaties op die terreinen.

In het geheel van waarneming spelen ook de media een heel belangrijke, zelfs moeilijk te overschatten rol. Men be-

hoeft nog niet eens intensief van de berichtgeving in de media kennis te nemen om te kunnen vaststellen dat met name aandacht wordt gevraagd voor de negatieve aspecten van het mensenleven en van het gebeuren in de wereld. Er hoeft, om een voorbeeld uit de Nederlandse situatie te noemen, slechts in één verpleegtehuis een zogenoemde ‘pyjama-dag’ te zijn, of er wordt in de media en tot in het parlement aandacht aan geschonken. Men moet daarentegen de rouwadvertenties lezen om te kunnen gewaarworden dat er in veel verpleegtehuizen uitstekende zorg wordt verleend.

Een ander voorbeeld werd ons zeer recent aangereikt door het bericht dat het aantal misdaden en moorden dat gepleegd wordt met behulp van een vuurwapen in de Verenigde Staten sterk gedaald is. Door de grote aandacht die ook in de Nederlandse media wordt geschonken aan het met behulp van vuurwapens gepleegd geweld, ontstaat ook bij ons het idee dat dit geweld daar toeneemt. Maar dan moeten wij ons laten corrigeren door het feit dat uit de statistieken van het Amerikaanse ministerie van justitie blijkt dat in de afgelopen 20 jaar het aantal misdaden waarbij een slachtoffer door een vuurwapen werd gedood met niet minder dan bijna 40% is gedaald!

De invloed van de media is moeilijk te overschatten. Toen ik zelf eens in het kader van een sociaal onderzoek een half jaar werkte en woonde in een Amsterdamse buurt, waarvan de helft van de bewoners stemde op de toenmalige Communistische Partij Nederland, en ik – in het belang van participerende observatie – als enige krant *De Waarheid* (de toenmalige krant van de Communistische Partij) las, betrapte ik me er na een half jaar op dat ik ook begon te denken in termen van ‘uitbuiters’ en ‘uitgebuitenen’ (!).

Het is duidelijk: onze kijk op de werkelijkheid en op de ontwikkelingen die in de wereld plaatsvinden is subjectief, soms sterk subjectief. Anders gezegd: het is zeer moeilijk om een zogenaamde objectieve kijk op de gang van zaken in de

wereld te ontwikkelen. Daarom komen mensen vaak tot radicaal verschillende oordelen over dezelfde situatie of dezelfde ontwikkeling.

Het feit dat ik me bewust was van de invloed van allerlei factoren op de beschrijving van de werkelijkheid had consequenties voor de methode van werken. Het betekende dat ik mij in principe moest beperken tot de beschrijving van zo concreet mogelijke, niet of nauwelijks voor tweeërlei uitleg vatbare ontwikkelingen; ontwikkelingen bovendien waarover betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Vandaar een concretisering van het christelijk visioen in hanteerbare, beschrijfbaar elementen. En vandaar ook de beperking in de beschrijving van de samenlevingsontwikkeling tot concreet waarneembare, vaak cijfermatig gedocumenteerde verschijnselen en gebeurtenissen. Maar deze beperkingen lieten toch voldoende mogelijkheden om de ontwikkelingen verantwoord te beschrijven.